

Tõlkimine ja uus eesti keelestrateegia

Heiki Pisuke

Euroopa Liidu Nõukogu eesti keele osakonna juhataja¹

Tartu Ülikooli külalisprofessor

Sissejuhatus

Haridus- ja Teadusministeeriumil on töös „Eesti keelestrateegia aastateks 2018–2027“ eelnõu. Uue poliitikadokumendi eesmärk on edasi arendada varasemaid eesti keele strateegiadokumente, nagu „Eesti keele arendamise strateegia (2004–2010)“, „Eesti keele arengukava 2011–2017“, „Eesti võõrkeelte strateegia 2009–2015“, „Rahvuskaaslaste programm 2014–2020“ jt.²

Dokumentide tõlkimine eesti keelde Euroopa Liidu (EL) institutsioonides ja sellega seotud terminoloogiatöö on üheks oluliseks eesti keele arengufaktoriks. Keelestrateegia varasemad versioonid küll mainivad tõlkimist, kuid puudub tõlkimise rolli ja sellega seotud vastastikuste keelemõjude süsteemne käsitus. Eesti perioodikas on nüüd antud piisav ülevaade tõlkimisest ELi institutsioonides, selle korraldusest, mõjust Eestile, eriti Eesti õiguskultuuri ja erialaterminoloogia kujundamisel, ja mõnedest probleemidest.³ Niinimetatud eurokeel on meie tänase keelereala lahutamatu osa Eesti õigussüsteemis ja enamikus ELi reguleerimise sfääri kuuluvates ühiskonnaelu valdkondades. Uus keelestrateegia võiks tõlkimise rolli teadvustada ja kajastada. Selle artikli eesmärgiks ongi välja pakkuda üks võimalik viis senise lünga täitmiseks. Artikkel on mõeldud nii avalikkuse informeerimiseks kui ka poliitiliste ja õiguslike otsuste tegijatele taustainfoks.

Miks käsitleda tõlkimist uues keelestrateegias?

Miks on ELi institutsioonides tehtava tõlkimise kajastamine uues keelestrateegias oluline? On ju ELi institutsioonid Eestist poliitiliselt sõltumatud ja tõlkeprotsessis iseseisvad oma keelevalikute tegemisel. Vastuse filosoofiliseks lähtealuseks pakun huvide teooria. Institutsioonid on huvitatud koostööst Eesti ekspertidega erialaterminoloogia järjepideval kasutamisel ja arendamisel ning uue loomisel, sest institutsioonide tõlkeosakondades puudub vajalik sügav erialane teadmine kõigis reguleeritavates ühiskonnaelu valdkondades. Samuti on institutsioonid

¹ Kõik artiklis avaldatud seisukohad kuuluvad autorile ega väljenda mingil moel ELi Nõukogu ega teiste ELi institutsioonide seisukohti.

² Vt **Kadri Sõrmus**. HTM veerg. – Sirp, 02.12.2016.

<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varia/html-veerg-3/>.

³ Vt **H. Pisuke**. Kus on eurokeele kodu? – Õiguskeel, 2016, nr 1.

http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/heiki_pisuke_kus_on_eurokeele_kodu.pdf;

H. Pisuke. Eurokeelest, eurotekstide tõlkimisest ja tõlkijatest. – Riigikogu Toimetised, 2015, nr 31.

<http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=16426>;

H. Pisuke. Õigusaktide tõlkimine Euroopa Liidu institutsioonides. – Õiguskeel, 2015, nr 2.

http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/heiki_pisuke_oigusaktide_tolkimine_euroopa_liidu_institutsioonides.pdf;

K. Susi. Eurotolge sünnib koostöös. Õiguskeel, 2016, nr 3.

http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kaupo_susi_eurotolge_sunnib_koostoo.pdf;

T. Pai. Tõlkimine kui koostöö. – Õiguskeel, 2015, nr 2.

http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/tiina_pai_tolkimine_kui_koostoo.pdf;

E. Paemurd. Terminitööst Euroopa Komisjonis ja laiemalt. – Tõlkimise tahud. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2017.

<http://eurokeelehoole.eki.ee/documents/compendiums/4de1c86bf768725c5edc18c87f84098f.pdf>; jne.

huvitatud, et Eesti ametiasutustel ja avalikkusel oleksid võimalikult head teadmised sellest, milline on ELi dokumentide tee inglise-, prantsuse- või muukeelsest originaalist eesti keelde (ehk kuidas reaalselt toimub ELi õigusloome kõigis kahekümne neljas ametlikus keeles) ja milline on tööjaotus institutsioonide sees tõlkijate, terminoloogide ja keelejuristide vahel. Samuti on institutsioonid huvitatud tõlkijate, tõlkide ja keelejuristide heast ettevalmistamisest Eesti ülikoolides, koolitusest ja regulaarsest infovahetusest, mida Eesti keeleringkonnad saavad võõrkeelses kultuuriruumis elavatele ja töötavatele kolleegidele pakkuda.

Institutsioonide poolt vaadatuna oleks Eesti riigi vastavate huvide loend nähtavasti vähemalt sama pikk. ELi määrused muutuvad Eesti õigussüsteemi osaks vahetult selles sõnastuses, mille neile annavad ELi Nõukogu ja Euroopa Parlamendi eesti keele osakonnad ja keelejuristid. Direktiivide ülevõtmisel kasutatakse üldiselt seda terminoloogiat, mis saab alguse Euroopa Komisjoni eesti tõlkeosakonnast ja millele lõplik keeleline vorm antakse samuti nõukogus ja parlamendis. Lisaks nendele kolmele õigusakte tõlkivale institutsioonile loovad kümnetes tuhandetes lehekülgedes eestikeelseid dokumente Euroopa Kohtu, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee ja Euroopa Regioonide Komitee ühise tõlketeenistuse, Euroopa Kontrollikoja, Euroopa Liidu Asutuste Tõlkekeskuse ja Euroopa Keskpanga tõlkijad. Kokku tõlgiti eestikeelsele tarbijale 2016. aastal üle kaheksa tuhande lehekülje ELi dokumente jm tekste. Eurokeele terminoloogia andmebaas IATE (InterActive Terminology for Europe) täieneb igal aastal vähemalt kolme tuhande komisjonis, nõukogus ja parlamendis koostöös Eesti ekspertidega loodud uue termini võrra. Ulatuslikku terminoloogiatööd oma tõlketekstide pinnal teeb ka kohus. Eesti-keelsed õigusaktid jm eurodokumendid, poliitilised, majanduslikud jms tekstid ja uued terminid on suunatud otse Eesti tarbijale – riigiasutustele, ettevõtetele ja kodanikele. Seega kogu Eestit kui ELi liiget siduv eestikeelne keeleväli luuakse Brüsselis, Luxembourgis ja Frankfurdis.

Kas on olemas poliitiline tahe tõlkimise kajastamiseks arengustrateegias?

ELi institutsioonide eesti keele tõlkekogukond on huvitatud, et eurotõlkimine oleks kajastatud uues eesti keele strateegias. Huvist järgmine samm on poliitiline tahe. Institutsioonide poolt vaadatuna on Eestil olemas poliitiline tahe tunnustada institutsioonide tehtavat tööd eesti keele arendamisel. Võin tuua kolm näidet.

2016. aasta lõpus toimus Brüsselis tõlkijate kohtumine keeleküsimumuste eest vastutava haridus- ja teadusministeeriumi asekancleri Madis Lepajõega, kellega lepiti kokku, et ELi institutsioonide eesti keele osakonnad kujundavad ja esitavad ministeeriumile oma ühise seisukoha tõlkimise võimaliku kajastamise kohta uues keelestrateegias. 2017. aasta mai seisuga ongi ministeeriumile esitatud kaks dokumenti, üks keelestrateegia ja teine võimaliku terminoloogiavõrgustiku kohta.

2016. aasta novembris kohtusid eesti tõlkeosakondade juhid Kaja Taelaga, uue Eesti suur-saadikuga ELi juures, kellele tutvustati institutsioonide prioriteete ja koostöövajadusi suhetes Eestiga.

Peaminister Jüri Ratas kohtus Eesti tõlkekogukonnaga 10. märtsil 2017 Brüsselis. Eesti tegi oma eesistumise eel nõukogus ajalugu, sest esmakordselt külastas liikmesriigi peaminister tõlkijaid, tõlke ja keelejuriste ning sai kohapeal esmaallikast ülevaate nende tegevusest. Peaministrit saatsid Eesti esinduse juht, tema asetäitja ja mitmed kõrged Eesti riigiametnikud ja nii jõudis sõnum eesti tõlkekogukonna tööst päris laia otsuste tegijate ringini. Institutsioonid nimetasid peaministrile kolm praegust prioriteeti: institutsioonides tehtava tõlkimise ja terminoloogiatöö kajastamine uues eesti keele strateegias, institutsioone ja kodumaad hõlmava terminoloogiavõrgustiku loomine ning eestikeelse masintõlke arendamine.

Kuidas kajastada tõlkimist uues eesti keelestrateegias?

Nõukogu ja komisjoni koostöös töötati välja dokumendi eelnõu, mida saaks vajaduse korral kasutada uue keelestrateegia ühe allikana. Selleks on „**Eesti oskuskeele loomine Euroopa Liidu institutsioonides**“.

2017. aasta märtsi lõpus saadeti eelnõu Haridus- ja Teadusministeeriumile. Allpool on mõningate kommentaaridega reprodutseeritud olulisemad dokumendi põhimõtted. See annab ülevaate ELi institutsioonides tehtava tõlkimise rollist ja võimalikest koostöövaldkondadest Eestiga.

Dokument algab **olukorra kirjeldusega**, mis hõlmab tõlkimise üldist mõju eesti keelele ELi liikmesuse tingimustes:

Eesti keel on üks Euroopa Liidu (EL) ametlikest keeltest, milles toimub ELi õigusloome. Praktikas luuakse õigusakti tekst eesti keeles tõlkimise ja õiguskeelise toimetamise tulemusena Euroopa Komisjoni, ELi Nõukogu ja Euroopa Parlamendi eesti keele osakondades ja õigusteenistustes. ELi määrused on Eestis otsekohaldatavad selles sõnastuses, milles need tõlkimise ja toimetamise käigus loodi. Direktiivide Eesti õigusesse ülevõtmisel kasutatakse sageli samu termineid ja sama sõnastust (eriti tehniliste direktiivide puhul). Lisaks õigusaktidele tõlgitakse ELi institutsioonides eesti keelde poliitilisi, haldus-, majandus- ja rahandusalaseid jm dokumente ning kohtulahendeid. Seega, ELi õigusaktide tõlked eesti keelde mõjutavad otseselt eesti õiguskeelt ning muude ELi dokumentide tõlkimisel loodud eurokeel mõjutab keelekasutust ja terminoloogiat peaaegu kõigis ühiskonnaelu valdkondades.

Edasi järgneb ülevaade institutsioonide rollist eesti oskuskeele arendamisel ja terminiloomes:

Euroopa Liidu institutsioonide tõlkeosakondadel on oluline roll teadus- ja oskuskeele arendamisel ning elushoidmisel. Teatavates valdkondades on just tõlkimise käigus tekkinud vajadus uute oskusõnade järele, mis on aidanud valdkonna sõnavara säilitada ja rikastada. ELi institutsioonide eesti keele osakondades töötavad tõlkijad ja terminoloogid täiendavad ja ajakohastavad pidevalt ELi terminibaasi IATE (InterActive Terminology for Europe), mille andmed on kättesaadavad ka kõigile kasutajatele Eestis. 31.12.2016 seisuga oli IATEs 55 336 eestikeelset terminit ja igal aastal lisandub mitu tuhat uut.

Järgmine lõik viitab praegusele koostööle kolme tõlkeprotsessis omavahel seotud sihtgrupi vahel. Nendeks on institutsioonide tõlkijad, keelejuristid (ehk juristid-lingvistid, kes kuuluvad üldjuhul institutsioonide õigusteenistuste koosseisu) ja Eesti erialaekspertid. Kuna tõlkijad ja keelejuristid ei ole üldjuhul valdkonnaspetsialistid, siis on Eestist lähtuv eksperdiabi kogu tõlkimise protsessis üliolulise tähtsusega tõlketulemuste kvaliteedi seisukohalt.

Euroopa Liidu institutsioonide tõlkeosakondade, keelejuristide ja Eesti ekspertide vaheline koostöö on küll tihe, kuid ei toimu alati koordineeritult. Ometi on õigeaegne ja kooskõlastatud termininõu tõlkijate jaoks äärmiselt oluline, sest nad ise ei ole enamasti valdkonnaspetsialistid. Terminoloogia-koostöö parem organiseerimine aitab parandada tõlgete kvaliteeti ning hõlbustada õigusaktide kohaldamist ja ülevõtmist.

Dokumendi eelnõus on formuleeritud Eesti seisukohalt võimalikud strateegilised eesmärgid:

Tugevdada on vaja Eesti riigi sidet ELi institutsioonide eesti keelekogukonna ja keelejuristidega. Eesti riik on huvitatud, et ELi institutsioonides töötaksid emakeelt hästi valdavad ja Eesti poliitikat, majandust ja kultuuri tundvad inimesed ning institutsioonidest tuleksid kvaliteetsed tõlked ja usaldusväärne terminoloogia.

Keelestrateegia seisukohalt on teoreetiline põhjendus kindlasti oluline. Veel olulisem on aga abinõude süsteem, kuidas püstitatud eesmärgid saavutada. Institutsioonide dokumendi eelnõu sisaldab loetelu võimalikest meetmetest, mida Eesti saaks ette võtta, piiramata seejuures institutsioonide iseseisvust. Selliste võimalike meetmete loetelu on järgmine:

- 1) Eestit ja ELi institutsioone hõlmava terminoloogiaalase koostöö võrgustiku ja selleks koostööks vajaliku veebiplatvormi loomine;
- 2) regulaarne koolitus ELi institutsioonides töötavatele tõlkijatele, tõlkidele ja keelejuristidele;
- 3) regulaarne terminoloogiatööd käsitlev koolitus ministriumide (sh EV alalisse esindusse ELi juures tööle suunduvatele) ametnikele;
- 4) EKI eurokeelealase oskusteabe ja töökogemuse arendamine, et EKI oleks vajaduse korral võimeline täitma terminoloogiavõrgustiku ühtse kontaktpunkti ülesandeid;
- 5) eurokeele kui oskuskeele /erialakeele/ teaduslik uurimine;
- 6) regulaarsete kontaktide loomine Eesti riigiasutuste ja ELi institutsioonide eesti keelekogukonna vahel, mis aitab tõlkijatel, tõlkidel ja keelejuristidel paremini mõista poliitilisi, õiguslikke, majanduslikke ja sotsiaalseid protsesse Eestis;
- 7) koostöö tegemine ELi institutsioonidega eestikeelse masintõlke arendamisel;
- 8) tõlgi, tõlkija ja keelejuristi ameti tutvustamine ja propageerimine Eestis ja European Master in Translation standardile vastava hariduse andmine ülikoolides;
- 9) avalikkuse teavitamine tõlkimise ja õiguskeelise toimetamise protsessist ja süsteemsest terminitööst ELi institutsioonides, mis aitab Eesti riigi- ja valitsusasutustel ja avalikkusel paremini mõista ELi õigusaktide loomise ja eestikeelse oskuskeele (eurokeele) loomise tagamaid;
- 10) ELi institutsioonide eesti keelekogukonna liikmete (kes mõjutavad eesti keele arengut) pidev hoidmine eesti keele ja kultuuri mõjuvõimelise kultuuri ja haridusürituste pakkumise teel Brüsselis, Luxembourgis ja Frankfurtis.

Terminoloogiavõrgustik

Ülaltoodud dokumendi eelnõus on seatud esiplaanile Eestit ja ELi institutsioone hõlmava terminoloogiaalase koostöö võrgustiku ja selleks koostööks vajaliku veebiplatvormi loomine. Ka selles küsimuses on ELi institutsioonide eesti tõlkekogukond kujundanud oma seisukoha ja saatnud 2017. aasta maikuu vastava kirjaliku dokumendi Hardus- ja Teadusministeeriumile. Käesolevas artiklis refereeritakse vaid mõningaid selle dokumendi kontseptuaalseid põhiseisukohti.

Mida me mõistame terminoloogiavõrgustiku all?

Terminoloogiavõrgustik on teabe vahetamise süsteem Eesti ja Euroopa Liidu asutuste, institutsioonide ja üksikisikute (ekspertide) vahel eesmärgiga tagada eestikeelse terminoloogia arendamine parimal võimalikul viisil. Võrgustiku ülesandeks on muu hulgas tagada kiire, kompetentne ja kooskõlastatud keele- ja terminoloogialane abi ja nõustamine ELi institutsioonidele.

Institutsioonide seisukohalt on üheks oluliseks eesmärgiks Eesti valdkonnaekspertidelt operatiivne vastuse saamine, sest mõnikord on tõlkimise tähtsajad väga lühikesed (nõukogu praktikas päevades, teatud dokumentide puhul isegi tundides). Kompetentsus tähendab vastuse saamist valdkonna tõelistelt ekspertidelt. Mõnikord osutub keeruliseks neid leida Brüsselis või

Luxembourgis saadaoleva info alusel. Praktikad pole harvad juhtumid, kus ministeeriumi ekspert soovib üht terminit, ministeeriumi allasutuse töötaja aga teist. Lisaks sellele, et eksperdid pole omavahel vastust kooskõlastanud, pole sageli infot vahetatud ka Eesti Keele Instituudi ekspertidega, mille tõttu võib väljapakutud termin olla eesti keele reeglite või kasutustavade tõttu sobimatu. Ilma Eesti ekspertide kvalifitseeritud erialase ja keelealase nõustamiseta konkreetsetes valdkondades pole võimalik institutsioonides kvaliteetseid tõlkeid teha.

Igasugune võrgustik saab efektiivselt toimida ühtse kontaktpunkti kaudu. Praegu on õigusakte tõlkivate institutsioonide tähtsaimaks kontaktpunktiks Eesti alaline esindus ELi juures, täpsemalt esinduse konkreetse valdkonna atašeed. Tihedad suhted ja igapäevane koostöö on ka EKiga. Kuid organisatsiooniliselt on kogu võrgustik praeguseks ühtseks tervikuks ühendamata. Ühtne terminoloogiavõrgustik võiks meie arvates praktikad toimida terminoloogiaplatvormi vormis

Terminoloogiaplatvorm on tehniline ja organisatsiooniline tugisüsteem võrgustiku toimimise tagamiseks. Institutsioonid näeksid tulevikus EKI-keskset rolli nii kogu võrgustiku koostöös kui ka terminoloogiaplatvormi haldamisel.

Kokkuvõtvalt on ELi institutsioonide huvid osaleda sellises terminoloogiavõrgustikus ja teha koostööd ühtsel platvormil järgmised:

- 1) saada võimalikult kiiret, kvaliteetset ja ekspertide poolt omavahel kooskõlastatud tagasisidet erinevates valdkondades,
- 2) jõuda võimalikult kiiresti ja ilma vaheetappideta õige eksperdini (ühtse kontaktpunkti vahendusel),
- 3) ühendada sisuline ja EKI eesti keele ekspertis,
- 4) omada võimalikult efektiivset (kiiret ja kvaliteetset) terminivaidluste lahendamise süsteemi (sealhulgas eelsterminite kokkuleppimisel),
- 5) info arhiveerimine ja sellega töö dubleerimise vältimine (kõik ELi terminid arhiveeritakse IATE andmebaasis, mis on ka Eesti kasutajale avatud; ESTERMile on antud EKI haldamisel uus hingus.)

Igasugune võrgustik on mingil moel regulatiivne. Olles uurinud teiste ELi liikmesriikide kogemust, võib välja tuua kaks diametraalselt vastupidist liikmesmaid ja institutsioone hõlmava võrgustiku saavutamise teed: 1) isereguleeruv koostöövõrgustik, kus osalised vabatahtlikult lepivad kokku oma koostöös (võib olla ka teatud ühine dokument – deklaratsioon, koostöö üldraamistik vms) või 2) valitsuse õigusakti alusel üles ehitatud süsteem (näiteks Leedu Vabariigi Valitsuse 7. juuli 2010. aasta õigusakt – *Resolution No 998 on the Harmonisation of Terms of the European Union Draft Legislative Acts in the Lithuanian Language* ja sellega kehtestatud vastav *Procedure for the Harmonisation ...*; selle aktiga pannakse riigiasutustele kohustus anda ELi institutsioonidele valitsuse kehtestatud tähtaja jooksul arvamusi terminoloogiapäringutele).

ELi liikmesmaa ja institutsioonide koostööl on ka teatud õiguslikud karid. Näiteks oli 2017. aastal nii komisjoni kui ka nõukogu juristide päevakorras Malta juhtum, kus Malta valitsus nimetas oma õigusaktiga riikliku keelekomisjoni koosseisu ELi institutsioonide Malta keelekogukonna esindaja. Sellega seoses esitati vastuväited Malta valitsusele. 2017. aasta juunis võttis ELi institutsioonide tõlketeenistuste juhte ühendav komitee (ECT) vastu otsuse, mille kohaselt institutsioonide esindaja roll Malta keelenõukogus on piiratud vaateleja staatusega ja ta saab selged juhised ECTlt ja osalevatelt ELi institutsioonidelt. Arvestades institutsioonide iseseisvust ja liikmesmaade sõltumatust, tuleks ka Eestis sellised hea tahtega ja ühistel eesmärkidel kavandatud üritused õiguslikult vormistada veidi delikaatsemas vormis. Näiteks on

institutsioonide esindaja otsese nimetamise asemel võimalik paluda ELi institutsioonide tõlketeenustel saata oma esindaja komisjoni.

Lõpetuseks

Eesti keele heaperemehelik kasutamine ja arendamine on meie ühine eesmärk. Selle eesmärgi saavutamisel on võimalik ja vajalik koostöö Eesti ja ELi institutsioonide ja asutuste vahel. Sellisel koostööl on teatud õiguslikud alused ja piirid, sest ELi institutsioonid on oma tegevuses ja keeleotsustes iseseisvad ja liikmesriikidest sõltumatud. Meil on olulised ühised huvid ja kokkupuutepunktid, mida saab riiklikes poliitikavaldkondades ja tegevuskavades arvestada. ELi institutsioonides toimuv tõlkimine ja terminoloogiatöö on minu arvates eesti keele arendamise seisukohast nii olulise tähtsusega, et see väärrib oma iseseisvat kohta uues eesti keelestrateegias.